

17. Yüzyılın Sonlarında İsmail Kazasında Sosyal ve Ekonomik Yaşam

Sema Aktaş Sarı*

(ORCID ID: 0000-0003-3572-7149)

Makale Gönderim Tarihi

05.05.2020

Makale Kabul Tarihi

15.06.2020

Özet

Her toplum, kültürel birikimlerine ve buldukları coğrafyaya göre inşa ettiği yapıları biyografisini yazar. Ancak bazı şehirlerin mimari kalıntıları günümüze ulaşmadığından şehri kurgulamak oldukça zordur. 16. yüzyılda bir Osmanlı kasabası olarak kurulan İsmail kazasının varlığı daha çok arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir. Nitekim bu çalışmada İsmail şehri, Kırım kadı sicilleri temel alınarak sosyal, ekonomik ve kültürel ağlar üzerinden inşa edilmeye çalışılmıştır. Bölge sakinlerinin toplumsal ilişkileri, etnik kökenleri, kabile aristokrasi, Nogay-Tatar topluluklarının gündelik yaşamları, ticari faaliyetleri ve kölelik çeşitli yönleriyle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı, Bucak, İsmail Kazası, Kölelik.

Social and Economic Life in the Ismail District at the end of the 17th Century

Abstract

Each society writes its biography to the structures they build according to their cultural background and geography. However, since the architectural remains of some cities do not reach today, it is very difficult to construct the city. The existence of İsmail district, which was established as an Ottoman town in the 16th century, can be followed mostly from archive documents. As a matter of fact, in study, the district of Ismail was tried to be built on social, economic and cultural networks based on Crimean registers. The social relations, ethnicity, tribal aristocracy of the inhabitants of the region, the daily lives of the Nogay-Tatar communities, their commercial activities and slavery were dealt with in various aspects.

Keywords: Ottoman State, Crimean Khanate, Bucak, Ismail, Slavery.

---

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Türkiye, aktassari@gmail.com

Giriş

15. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren¹ Kırım Hanlığı'nın en erken tarihli sicili 17. yüzyılın başlarına aittir. 1608-1751 tarihlerini kapsayan bu sicillerde Bahçesaray şehrinin yanı sıra Kırım'ın diğer kazalarına ait verileri de bulmak mümkündür. Ruslar, 18. Yüzyılda Türk topraklarını işgal ettiklerinde başta Karasu ve Bahçesaray olmak üzere pek çok şehri harap etmişlerdir.² İsmail kazası da bu kaderi paylaşan şehirlerden biridir. Kırım'ın işgali sırasında Rus kuvvetlerinin hanlığın başkenti Bahçesaray'da bulunan Kırım Tatar kültürüne ait eserlere zarar verdikleri, kütüphane ve arşivleri kasten tahrip ettikleri bilinmektedir. Yine de bazı arşiv koleksiyonları ve kitapların bu tahripten kurtularak günümüze kadar geldiği görülmektedir. Bu mirasın önemli bir kısmı Kırım kadı mahkemesi kayıtlarıdır. Siciller, St. Petersburg'da Etnografya Müzesi Türk-Tatar bölümünde bulunmaktadır. Hanlığın iç işleyişini, sosyal, iktisadi ve hukuki yapısını aydınlatmada temel başvuru eserleri haline gelen 121 ciltlik kadı sicillerinin 1689-93 yıllarına ait 29 numaralı defterinde doğrudan hanlık coğrafyasında ve idaresinde olmamasına rağmen İsmail kazasına ait kayıtlar bulunmaktadır. Bunlar, İsmail şehrini yok edenlerin ve Kırım sicillerini kazanda yakan kaloriferinin elinden şans eseri kurtulan tarihi belgelerdir.³

Bu çalışmada 134 varaktan oluşan sicilin İSAM'daki mikrofilmleri kullanılmıştır. Defterin İsmail'i ilgilendiren kayıtları incelendiğinde kadı veya naiblerinin doğrudan bölgede kayıt tuttuğu tahmin edilmektedir. Kırım Hanlığı'nın kazalarında kendi kadılıkları bulunmaktadır ve Kırım sicillerindeki kayıtlar hanlığın kendi kaza ve köylerine aittir. Ancak mevcut sicil, diğerlerinden farklı bir özellik arz etmektedir. Rusça yazılan kapağında "Kırım Kadıasker Defterleri" olarak geçen kadı sicili,

---

¹ Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girişi ve Ahidname Meselesi", *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)*, Seçme Eserler XI, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 64.

² V. D. Simirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2016, s. 492-493.

³ Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu", *Bellekten*, C. LX, S. 227 (Nisan), TTK Basımevi, Ankara 1996. s. 165. Sicillerin tanıtımına dair bir inceleme için bkz. Nuri Kavak, "Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri ve Muhtevası Üzerine", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.7, Isparta, 2008, ss. 13-27.

Akmescit, Arğın, Bahçesaray, Burulca, Çeterlik, Dip Kerş, Dip Tarhan, Ferahkerman, Gözleve, Karakurt, Karasu Tamak, Karasu, Karataşlık, Küçük Karasu, Mankub, Nehr-i Kabartı, Nefs-i Karasu, Nefs-i Tamak, Orta Çongar, Orta Kerş, Şeyh Eli, Taşlı, Balıklava ve Yaşdağ gibi doğrudan Kırım coğrafyası içinde yer alan kazaların yanı sıra Osmanlı Devleti'ne bağlı ancak hanlık ve imparatorluk arasında geçit veya ortak alan konumunda bulunan Akkırman, Kili, Kavşan, Sarata, Tatar Pınarı ve İsmail gibi Bucak bölgesine bağlı kazalara ait kayıtları da içermektedir.

Çalışmada kazanın sosyal ve ekonomik yaşamının incelenmesinin yanında bu kayıtların neden Kırım şer'iyeye sicilleri (Kadı sicilleri) içinde yer aldığı sorusuna da yanıt aranmaya çalışılacaktır. 1689 tarihiyle başlayan kayıtların Kırım'ın başkenti Bahçesaray'da ve adı geçen diğer kazalarda tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda defterin bir kısmı doğrudan Kırım kadılikları tarafından yazılmışken diğer kısmı hanlığın sınırları dışında ancak yine kendi kadı ve naibleri tarafından kaydedilmiş olmalıdır. Defterler, Ruslar tarafından numaralandırıldığı için sağdan başlayarak yapılan Osmanlı tasnifi kullanılmadığından ilk sayfaların tarihi 1693 Şubat'ını göstermektedir. İsmail şehrine ait kayıtları içeren son varak tarihleri ise 1689'a tekabül etmektedir. Bu tarihlerde Kırım'ın ve İsmail'in içinde bulunduğu coğrafyanın birbirleriyle olan bağlarını, siyasi ve sosyal yapılarını irdelemek gerekmektedir. Kırım Hanlığı ile ilişkiler bölümünde bu konu üzerinde durulmuştur.

İsmail Kazası ve Kırım Hanlığı

Kırım'ın coğrafi ve kültürel bir uzantısı olarak niteleyebileceğimiz İsmail şehri, Besarabya'nın güneyini oluşturan Akkırman, Kili, Bender ve Kahul şehirlerinden meydana gelen ve Osmanlı Devleti tarafından "Bucak"⁴ adı verilen bölgede bulunmaktaydı. Tuna nehri, Karadeniz ve Turla (Dinyester) nehri arasında bulunan bölge toprakları, kuzeyde Prut

---

⁴ Bucak arazisinin ve İsmail şehrinin stratejik önemi ve bölgedeki Tatar-Nogay nüfusun mekânsal hareketliliği için bkz. Tahsin Gemil, "Yeni Belgelere Göre Halil Paşa Yurdu ve İki Saatlik Arazi", *TTK Bildiriler IX*, 1988, II, 1011-1020; Alper Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2010.

nehrine kadar uzanmaktaydı.⁵ XVI. yüzyılda bir Osmanlı kasabası olarak kurulan İsmail, Tuna'nın Karadeniz'e dökülen kollarından biri olan Kilya üzerinde Romanya sınırına yakın önemli bir liman şehri olup Izmail adıyla bilinir. Günümüzde Ukrayna Cumhuriyeti'ne bağlıdır.⁶ Kırım şer'iyeye sicillerine "İsmail kazası, İsmail kasabası, İsmail Geçidi ve mahmiye-i İsmail" isimleriyle yansımıştır.

Rusya tarafından 1783'te ilhakına kadar Osmanlı'nın vassalı statüsünde varlığını devam ettiren Kırım Hanlığı, imparatorluğun merkezine bağlı Özi eyaleti ve Akkirman sancağı topraklarında etkisini devam ettirdi.⁷ Akkirman, Kili, Kavşan, İsmail gibi şehirlerde bulunan Tatar ve Nogaylar, duruma göre Osmanlı idaresine veya Kırım hanına bağlılıklarını sürdürdüler. Osmanlı Devleti'nin Lehistan ve Kazaklarla mücadele konusunda burada bulunan Tatar-Nogay nüfusuna ve savaşçı kabilelere sürekli ihtiyacı vardı.⁸ Ancak bazı tarihlerde başına buyruk davranan bu kabilelerin Kırım'a sürgün edildikleri de olmuştur.

Osmanlı arşiv kayıtlarına göre doğrudan sürgün emri hakkında bir belgeye rastlanmamaktadır. Ancak sürgünden sonra meydana gelen sıkıntılar ve yapılan düzenlemeler hakkında kayıtlar bulunmaktadır. Buna göre Bucak bölgesi içinde Sarata, Tatar Pınarı, Kili, İsmail Geçidi ve Akkirman'a bağlı Tatar köyleri 1672 yılının Kasım ayında bölgeden çıkarılarak Kırım'a sürüldüler.⁹ Ancak bu göçler Kırım'da toplumsal kargaşaya yol açtığı gibi geride kalan Kili ve İsmail halkı da ekonomik durgunluk yaşadığı için küçük guruplar halinde eski yurda geri dönüşlerin yaşadığı bilinmektedir.¹⁰

Muallâkta kalan alanlar olarak gözlemlenen İsmail ve çevresinde sürekli bir mekânsal hareketlilik (göç, sürgün vb.) vardır. Kırım hanları, bölgeye her zaman fiilen müdahale edemeseler de etkinliklerini

⁵ Aurel Decei, "Bucak", *Meb İ. A*, C. II, İstanbul, 1979, s. 742.

⁶ Feridun Emecen, "İsmail", *DİA*, C. 23, yıl: 2001, s. 82.

⁷ Akkirman-Bender ve Özü hattına dair Osmanlı ilgisini ve siyasi algısını inceleyen bir araştırma için bkz. Feridun Emecen, "Osmanlıların Vahşi Sınırları: XVI. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarından Evliya Çelebi'ye Akkirman-Bender-Özü Kesimi", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Yay. Cemal Kafadar, Gönül Tekin, C. 44, Harward, 2015, ss. 215-229.

⁸ Bölgede Kazak istilaları ve Türk-Kazak mücadelelerine dair ayrıntılı bir çalışma için bkz. Yücel Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2004.

⁹ Alper Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, s. 253.

¹⁰ Alper Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, s. 154.

sürdürdüler. Öyle ki 1691’de Saadet Giray Han, Akkirman’a geldiğinde Nogaylar, handan sınır bölgesinde tehlikede oldukları için kendilerine bir idareci bırakmalarını istemişlerdir.¹¹ Zaman zaman bu toplulukların birbirleriyle çatışma içinde oldukları görülür. Osmanlı tebaası olmak için uğraştıkları ve Kırım hanına isyan ettikleri dönemler de söz konusudur. 17. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Nogay isyanı bastırıldığında Osmanlı Devleti, bölgeye bir kadı göndermiş ve defterde adı geçen Ormembet ve Orakoğulları gibi kabilelerden törelerini terk edip İslam hukuku kurallarına riayet etmeleri istenmiştir.¹² Buna göre bir Osmanlı şehrinde kadının olmaması düşünülemezdi,¹³ bu durumda bölgeye gönderilen Osmanlı kadısının ya da Kırım Hanlığı kadısının defter tutmuş olması muhtemeldir. Ancak elimizde İsmail’e ait bir Osmanlı kadı sicili bulunmadığı ve Kırım sicilleri içinde de ayrı bir İsmail cildi olmadığından Kırım’ın diğer sicilleri içindeki kayıtlar ayrıca değer kazanmaktadır.

İsmail kazasında yaşanan sosyal ve ekonomik hayata dair verilerin Kırım Hanlığı’nın diğer kazalarında tutulan kayıtların içeriğinden farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Vakaların türlerine bakıldığında genel olarak Kırım mahkemesine yansıyan konular, İsmail kadısının da karşısına çıkmış görünmektedir.

1689-1693 yılları arasında doğrudan İsmail kazası ve köyleriyle ilgili mahkemeye yansıyan konular; alacak-verecek ilişkileri, borçlanma, borç talebi, tereke taksimi, evlilik, boşanma, mehir, nafaka, köle ticareti, vasilik, vekillik, gasp, at satışları, at hırsızlığı ve zarar verilen hayvanların kıymet talepleridir.

İdari olarak her ne kadar Osmanlı Devleti’ne bağlı eyaletler içinde yer alsın da İsmail kazası ve diğer Kırım şehirleri arasında yaşamın coğrafi sınırları tanımadığını söylemek mümkündür. Doğrudan Kırım

¹¹ Uğur Demir, *Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 44.

¹² V. D. Simirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, s. 422.

¹³ Osmanlı Devleti’nde kadı ve kadılık müessesesi için bkz. İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adanı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994; Nurcan Abacı, *Bursa Şehri’nde Osmanlı Hukuku’nun Uygulanması (17. yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

mahkemesine yansıyan vakalardan da bu durum anlaşılmaktadır. 1683-84 yıllarında İsmail'de bulunan Hüseyin Beşe, on yıl önce Karasu'dan çıkar ve bir daha dönmez. Mahkemeye başvuran kayınvalidesi damadının geri dönmesini veya kızından boşanmasını ister. İsmail şehrinin ileri gelenlerinin de onayladığı üzere Hüseyin Beşe, evine dönme kararı alır. Aksi halde evliliği geçersiz sayılacaktır.¹⁴ Bölgenin muallâk ve esnek sınırları insanların sosyal yaşamlarına da yansımıştır. Bununla birlikte sicilde Nemçe (Avusturya), Üsküp (Balkanlar) ve Tebriz (İran) gibi bölgelerin geçiyor olması, İsmail'in uzak ve dış coğrafyalara da açık olduğunu göstermektedir.

İsmail ve çevresi 17. yüzyılda çeşitli milletlerden seyyah ve elçilerin geçiş güzergâhı niteliğindedir. Arşiv belgelerini özellikle gündelik hayata dair verileri, seyyahların anlatılarıyla desteklemek mümkündür. Bu bağlamda özellikle Evliya Çelebi ve Tavernier'in anlatıları zamansallık ve içerik açısından mahkemeye yansıyan sosyal ve ekonomik hayatı oldukça destekleyicidir. 18. yüzyılda Osmanlı topraklarından Eflak, Boğdan hattından Kırım'a seyahat eden Baron De Tott'un elçilik notları da Nogaylar ve Tatarların yaşamına dair benzer ipuçlarını vermektedir.

Köyler ve Etnik Yapı

Kişiler, mahkemeye konu olduklarında hangi kazadan, köyden ve hatta kimlerden (hangi kabile, sülale vb.) oldukları sicillere kaydedilirdi. İncelenen defterde İsmail'e ait toplamda 30 yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bunların çoğunluğu karye (köy) yerleşim yeri olarak geçmektedir. Şeyh Hasan Efendi mahallesinin bulunduğu bir yerleşim yeri olarak geçen Nehr-i Yapır'da Güneşli Tulak, kasaba veya nahiye olmalıdır. Kadıköy karyesine yakın olduğu düşünülen Beşbaş'ın ise köy veya mahalle olduğu belli değildir. Kayıtlarda İsmail'de Şeyh Mahallesi dışında bir mahalleye rastlanmamıştır. Defterde İsmail'in ve Kırım'a bağlı kazaların dışında Kili, Kavşan, Akkırman, Sarata gibi yakın şehirlerin ve bunlara bağlı köylerin kayıtları da bulunmaktadır. Bu

¹⁴ Zeynep Özdem, *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat (17. Yüzyıl Sonlarından 18. Yüzyıl Ortalarına Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 71.

durum Bucak bölgesi içinde kabul edilen şehirlerin birbirleriyle oldukça yakın sosyal ağlar kurduğunu düşündürmektedir.

Can Akay, Cavlama, Çalçuret, Çapçı(?), Emir Ali, Emir Ali Çelebi, Eş-Şeyh Hasan Efendi, Kartay Aga, Gögenli Kulak, Hüdayi Kulu el-Hâc, Kadıköy, Kara Koy, Kara Suvat, Karani, Kereyit, Kıpçak, Kuş Oba, Manay, Otarköy Şeyh, Ömer Ali Çelebi, Ötebay, Seyyidler, Taşpınar, Tatarlar Kıpçağı, Togalak, Üzengir ve Yüzbay Mehmet Aga isimli yerler, defterde tespit edilen köylerdir.

Köy isimleri onomastik açıdan tahlil edildiğinde etnik köken olarak Kuman, Kıpçak, Tatar ve Nogay kökenli halkların yaşadığı anlaşılmaktadır. Kumaların bölgede siyasi bakiyelerinin yanı sıra çok sayıda maddi kalıntıları da bulunmaktadır. Türklere ait, Moğol istilasından önceki dönemlerle (10-13. yüzyıllar arası) ilişkilendirilen, İsmail, Kili, Akkırman, Tatar Pınarı ve Sarata bölgesinde ait elli üç farklı yerde yüz yirmi adet kurgan bulunmaktadır.¹⁵

Evliya Çelebi'nin 1659 yılında ziyaret ettiği 2.000 haneli şehrin, merkezinde üç Müslüman mahallesi mevcuttu. Çok sayıda Eflak, Boğdan, Ermeni ve Yahudi reayası yaşamaktaydı. Bölge sakinlerinin ticaretle geçindiği şehirde bedesten olmamasına rağmen 800 dükkân vardı. Özellikle Eflak ve Boğdanlı gayrimüslimlerle alışveriş edilirdi. Şehrin ileri gelenleri ve yeniçeri serdarları samur, boğası¹⁶ (bogasi) kaplı kuzu ve tilki kürkleri giyer, başlarına Tatar kalpağı takarlardı. Bütün çevre köyleri, Tatar köyleriydi. Mahkemeye başvuran kişilerin çoğunluğunun bu köylerden olduğu anlaşılmaktadır. İsmail kazasında gayrimüslimlerin sicillere çok fazla konu olmadığını söylemek mümkündür. Ancak 1689 yılının Mart ayında mahkemeye konu olan dava, köylerde yaşamını sürdüren Müslüman reaya ile merkezde yaşayan Yahudiler arasındaki ilişkilerin temsili açısından ilginç bir kayıttır. Hüdayi Kulu el-Hâc köyünden Hüdaberdi oğlu Çora, mahkemeye gelerek İsmail şehrinde ikamet eden Kosta oğlu Yakob ve Lagur oğlu Yuvan isimli Yahudilerden şikâyetçi olur. İsmi geçen kişiler bir gece Çora'yı alıkoyarak habseder ve boğmaya çalışarak fiziksel

¹⁵ Alper Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, s.14.

¹⁶ Boğası: Astar ve astarlık bez, ince Amerikan bezi; Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 142.

şiddet kullanırlar. Olayın niteliğinin aynı zamanda bir gasp vakası olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü davacının bir kılıç bağı, bir saati ve 20 esedikuruşu alınmıştır. Ancak suçlular sadece 20 esedi kuruşu aldıklarını kabul ederler ve olay anlatıldığı biçimde kayda geçirilir.¹⁷

İsmail'in merkezinde gayrimüslimlerin ve Anadolu'dan getirilen Türklerin yoğun olarak yaşadığı anlaşılmaktadır. Din önemli bir unsur olduğu için Osmanlı şehrinde mahalleler insanların inanışlarına göre ayrılmaktadır.¹⁸ İsmail şehrinde Yahudi ve Ermeni mahalleleri buna örnek gösterilebilir. Mahalle yerleşmelerinde isimler genellikle cami, medrese gibi mimari eserler veya Emir Ali, eş-Şeyh gibi kişi, unvan veya isimlere göre verilir. Ancak köylerde kullanılan isimler etnik kökenlere daha uygundu. İsmail şehrinde daha çok köylerde yaşayan topluluklar için kullanılan "kabile, taife, cemaat" gibi aidiyet belirten kavramların etnik yapıya dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan Kıpçak, Tatarlar Kıpçağı, Kereyit, Mangıt, Oduncu Kıpçak, Yüzbay Mehme Ağa, Kara Suvat, Taşpınar ve Can Akay köyleri 1665-1666 yıllarında Halil Paşa Yurdu'nda iskân edilen Nogay kabilelerine ait köylerdir.¹⁹

Mirza Oğlu Cemaati ve Üzengir köyünün Orakoğlu taifesine mensuptur.²⁰ Şidak Nogayları, Orakoğlu, Mamayoğlu, Ormembedoğulları, Dinmembedoğulları ve Dokuzoğulları, Bucak bölgesine yerleştirilen Nogay kabileleridir.²¹ İsmail Geçidi ve Sarata kazasına bağlı Tatar Pınarı köyü insanları arasında görülen bir at davasında Yaman Sadak adında bir başka Nogay kabilesinin daha adı geçmektedir.²² Dokuzlar Mehmet Mirza taifesinden Yüz köyünün hangi kazaya bağlı olduğu ve mensup oldukları kabileleri hakkında bir bilgi yoktur ancak İsmail kazasından Yüz Bay Mehmet Ağa²³ köyü ile yakın sosyal ağlarının olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Mirza lakabı, genellikle Mangıt beyleri için kullanıldığından Mangıt (Nogay)

¹⁷ Kırım Şer'iyye Sicili, 29. Defter, 131. Varak, No: 4; KŞS, 29, vr. 131-4.

¹⁸ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul, 1984, s. 70.

¹⁹ Alper Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, s. 177.

²⁰ KŞS, 29, vr. 126-8.

²¹ Alper Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, s. 177.

²² KŞS, 29, vr. 133-11

²³ KŞS, 29, vr. 124-12.

kabilesine mensup olduklarını söylemek mümkündür.²⁴ Ayrıca teyit amaçlı diğer Kırım kadı sicilleri tarandığında 29 numaralı defterde rastlanmamakla birlikte 48 numaralı defterde İsmail kazasına bağlı Balatlı Türkmen, Mangıt²⁵ ve Oduncu Kıpçak²⁶ isminde üç köy ismi daha tespit edilmiştir.²⁷ Özellikle İsmail'in Kıpçak ve Nogay kökenli köylerine benzer isimlerin Kırım'da da var olduğu diğer kadı sicillerinden anlaşılmaktadır.²⁸

Aile Hayatı

İsmail'de toplumun temel birimlerinden olan aileye dair kayıtların, daha çok evlilik, mehir, boşanma, nafaka ve zina gibi konularda mahkemeye yansıdığı tespit edilmiştir. Erkekler kadar kadınlar da ailevi konuları mahkemeye taşımıştır. İsmail'in Kereyit köyünden Devın isimli kadın, bizzat mahkemeye gelerek sebepsiz yere kendisini boşayan eski eşi Canbek'den şikâyetçi olur ve kendisine mehir²⁹ karşılığında söz

²⁴ Mustafa Kafalı, *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2009, s. 55. Ayrıca bkz. Altın Orda, Kırım Hanlığı ve Bucak'ta etkili olan kabileler için; Mustafa Kafalı, "Cuci Ulusu'ndaki İl ve Kabilelerin Siyasi Roller ve Ehemmiyetleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 2, Ekim 1971, s. 99-110; Alper Başer, "Kırım Hanlığı Tarihinde Mangıt Kabilesi", *Doğu Avrupa'da Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, ed. Yücel Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 75-98.

²⁵ KŞS, 48, vr. 10-2.

²⁶ KŞS, 48, vr. 17-9.

²⁷ Kırım kadı sicillerinden 48. defterde de 10, 12,17 ve 46. varaklarda Bahçesaray, Karasu gibi Kırım kazalarını ilgilendiren kayıtlarda İsmail ve köylerinin isimleri geçmektedir. Hanlığın önemli kadılık merkezlerinden birisi olan Karasu örneği üzerinden şeriye sicillerini temel alarak bölgenin ticari ve sosyal ağlarını inceleyen ayrıntılı bir çalışma için bkz. Nuri Kavak, *Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığı'nda Bir Yerleşme Örneği*, On-Mat Öner Matbaacılık, Bursa, 2014.

²⁸ Kırım'ın kaza ve köy isimlerini sicillere dayalı olarak inceleyen bir çalışma için bkz. Ömer Bıyık, *Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

²⁹ İslam hukukunda evlilik esnasında erkeğin kadına ödemek zorunda olduğu para veya malı ifade eden mehir için bkz. Colin Imber, "Kadınlar, Evlilik Ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehir", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zılfi, İstanbul, 2000, s. 78-103. Şeriye sicilleri ışığında Osmanlı şehrinde mehrin uygulanmasına dair örnekler için bkz. Ümit Ekin, "Rodosçuk Örneğinde XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mehr", *Hidayet Yavuz Nuhoğlu Armağanı*, Haz. İshak Keskin, M.Hanefi Kutluoğlu, S. Serap Kurbanoglu, Pamuk Yayıncılık, İstanbul, 2009. ss. 197-207.

verilen parasını ve hayvanlarını ister. Dava neticesinde istediklerini tam olarak elde edemese de arabuluculuk yapan şahitler vasıtası ile bir anlaşma sağlanır ve Canbek'in Devin'e bir miktar para (iki kuruş) ve bir öküz vermesi kararlaştırılır.³⁰

Osmanlı mahkemesinde kadınların evlenme, boşanma, nafaka, mehir gibi ailevi veya gayrimenkul satışı, miras ve borcu talep etme gibi iktisadi sorunları, kendileri doğrudan mahkemeye gelmeyerek belirledikleri bir vekil vasıtasıyla çözmeye çalıştıkları bilinmektedir. Eşi savaşa gidip bir daha dönmeyen Çin Bikeç, tekrar evlenmek ister. Bunun engelsiz gerçekleşebilmesi için de İslam hukukuna göre eşinin öldüğünü ispatlaması gerekir. Zira kocasının uzun süre kendisinden ayrı kalmasından dolayı zarar gören veya iffetini koruma endişesi içine giren kadın Hanefi, Şafii, Zahirî ve Caferî mezheplerine göre mahkmeden ayrılık talep edemez.³¹ Bu durumda yeni bir evlilik de gerçekleştiremez. İlgili kayıтта Çin Bikeç'in Hacı Ahmet isimindeki vekilinin getirdiği şahitler vasıtasıyla eşi Çora Akay'ın hayatta olmadığı ispatlanır, böylece yeniden evlenebilmesine dair bir engel kalmaz.³²

Evliliğin hukuki bağı toplumda eşlere belirli haklar ve sorumluluklar getirir. Meyli Bay, sefere gittiğinde eşi Ayşe'nin kendisini aldattığını iddia eder. Olayın soruşturulmasını ister. Vali, Koçi oğlu ve Gazi isimli kişiler duruma şahitlik ederler. Ancak İslam hukukunda zinanın şahitler tarafından bizzat görülmesi gerektiği³³ için bu kişilerin şahitlikleri sağlıklı bulunmaz ve kendilerine Ayşe'ye iftira ettikleri gerekçesiyle değnek ile vurma cezası verilir.³⁴ Davanın ilginç tarafı ise eşinin aldattığı ispatlanamadığı halde evliliğin Ayşe'nin nafakasından vazgeçerek bitirilmesidir.

Vefat eden kişilerin küçük yaşta çocuklarının miras işlemleri ile uğraşmak için aile içinde veya çevreden ileri gelenlerin vasilik ettiği yani bir tür hukuki koruyuculuk üstlendikleri görülmektedir.³⁵

³⁰ KŞS, 29, vr. 132-1.

³¹ İbrahim Acar, "Tefrik", *DİA*, C. 40, İstanbul, 2011, s. 278.

³² KŞS, 29, vr. 101-8.

³³ Colin Imber, "Zina in Ottoman Law," *Turcica III: Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman*, 1983, s. 67.

³⁴ KŞS, 29, vr. 132-8.

³⁵ KŞS, 29, vr. 133-7.

Kayıtlarda özellikle nafaka, mehir ve evlilik sözleşmesine dair diğer haklarından vazgeçerek boşanmalara rastlanmaktadır.³⁶ Çok eşliliğe rastlanmamakla birlikte eldeki verilerle çocuk sayılarına dair bir çıkarımda bulunmak da mümkün olmamaktadır.

Hayvancılık ve At Kültürü

Sicillerdeki verilere göre İsmail'in köylerinde hayvancılığın, özellikle de atın kullanımı yaygındır. At, Türk toplumlarının yaşamının önemli bir ögesi ve Türk insanının yoldaşydı. Savaşta, ulaşımda, diplomatik hediyeleşmelerde kullanılan atlar, aynı zamanda zenginlik ve asalet göstergesiydi. Kırım sicillerine de yansıdığı biçimiyle 17. yüzyılda Kırım-Tatar yüksek sınıfının sahip oldukları at sürüleri, en önemli servetleriydi.³⁷

Tavernier'in "Küçük Tatarlar" adını verdiği Nogayların eski çağlardan beri batıl inanç ölçüsünde değer verdikleri at ırkları vardı. Dayanıklı olmaları için zor eğitim koşullarından geçirdikleri bu atları yabancılara satmayı günah sayarlardı. Hatta kendi milletleri içinde dahi at satışını güçleştirir, akınlarda bu atları kullanırlardı. Savaşa gidemeyecek durumda olan yaşlılar ise atı olmayan savaşçı gençlere cins atlarını kiraya verebilirdi.³⁸

Sicillerde çeşitli kayıtlara konu olan atların İsmail ahalisinin hayatındaki önemi büyüktü. Bunlar genel olarak; kayıp atlar, at hırsızlığı ve at satışında yaşanan anlaşmazlık durumlarıdır. At hırsızlığı vakaları, 17. yüzyıl Kırım yarımadasında ve çevresinde çok yaygındır.³⁹ Kırım Tatarlarında, at hırsızlığının önüne geçmek ve atlar kaybolduğunda kolayca bulabilmek için 'tamga' denilen, kızgın demirle yapılan bir damgalama âdeti vardı.⁴⁰ Bu damgalama işlemi, atların yanı sıra sığır ve develere de yapılırdı. Taşpınar köyünden Kazeş Tahtacı Şah isimli kişinin çalınan ciran cinsi atının mahkemede tarif edildiği üzere arka sağ tarafında yılki damgası vardır. Atını bulmasında ve

³⁶ KŞS, 29, vr. 115-4.

³⁷ Halil İnalçık, "Kırım Kadı Sicilleri Bulundu" s. 170.

³⁸ Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan, ed. Stefanos Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 322.

³⁹ Fırat Yaşa, *Bahçesaray (1650-1675)*, ss. 120-123.

⁴⁰ Baron De Tott, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, İstanbul, 1970, s. 105.

tanınmasında bu damga sahibine yardımcı olmuştur.⁴¹ İsmail’de yaşayan bir kişinin kaybolan atı Akkirman gibi farklı kaza ve köylerde yaşayanlar tarafından çalınmış olabilirdi.⁴² Kişi hırsız mahkemeye tespit ettirse bile canlı bulmak konusunda her zaman şanslı olmayabiliyordu. Atın bir başkasına satılma ihtimali olduğu gibi kesilip yenmiş olma ihtimali de yüksekti. Nogay halklar ve Kırım Tatarları arasında at eti tüketimi yaygındı. Bayramlarda yaşlı koyun ve keçileri kestikleri gibi doğumlarda ve cenaze törenlerinde veya ev halkı çok sayıda esirle döndüğünde kutlama yapmak için at keserlerdi.⁴³ Kısrakların sütünden geleneksel kımız içeceğini yapan Nogaylar, at ve tayların etleriyle birlikte yağlarını da hastalıkların ve yaraların tedavisinde kullanırdı.⁴⁴

Türk atlarına karakteristik özellikler ve çeşitlilik veren unsurlardan birisi cinsleri ve renkleri idi. Vefat eden kişilerin tereke kayıtları, atların cinsi ve maddi değeri hakkında bilgiler vermektedir. İsmail’de Kara Koy’da hayatını kaybeden Ömer’in muhallefat kaydında *doru at, boz baytal, kara at* olarak tarif edilen üç adet at cinsi bulunmaktadır. Kara at 10 esedi değerinde iken boz baytalın değeri 6 esedir.⁴⁵ Başka bir kayıta ise ‘*kara alaşe*’ cinsi bir atı çalmakla kalmayıp etini tüketen Seyfullah isimli kişi at için sahibine 10 kuruş ödemek zorunda kalmıştır.⁴⁶ Evliya Çelebi’ye göre ‘*Alaşe*’ kelimesi Tatarca olup ‘beygir’ anlamına gelmektedir. Kadı sicillerinde atlar tasvir edilirken Tatarca ibarelere sıklıkla rastlanmaktadır. Evliya Çelebi, Kırım’da gördüğü atların cinslerine göre; çil at için *boral (buril) alaşe*, kula at için *çabdar at*, al at için *ciran(ceyran) at*, kır at için *boz a tifadelerini* kullanır.⁴⁷

Akkirman, Özi ve Kırım Tatarları ile Nogaylar, Dobruca ve Kırım’dan Astrahan’a kadar uzanan bozkırlarda (Deşt-i Kıpçak) sayısız at sürüleriyle birlikte koyun ve büyükbaş hayvan beslerdi. Bunlar ve bunlardan elde edilen ürünler Türkiye, İran ve Hindistan’a kadar ihraç edilirdi. Osmanlı Devleti, 16. yüzyılda, İstanbul’u beslemek için

⁴¹ KŞS, 29, vr. 111-4.

⁴² KŞS, 29, vr. 132-9.

⁴³ Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, s. 325.

⁴⁴ Mehmet Alparğu, *Nogaylar, Değişim* Yayınları, İstanbul, 2007, s. 207.

⁴⁵ KŞS, 29, vr. 105-3.

⁴⁶ KŞS, 29, vr. 107-5.

⁴⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 7. Kitap, C. 2, İstanbul, 2011, s. 545.

Akkirman ve Özi steplerindeki hayvan yetiştiricilerini Kazaklara karşı korumaya almış, bunun için Lehistan ve Çarlık Rusya'sı üzerinde siyasi baskı yapmaktan çekinmemiştir.⁴⁸

18. yüzyılda İsmail şehrinde hayvancılığa dayalı üretimin geliştiği görülmektedir.⁴⁹ Baron de Tott'un aktardığına göre İsmail şehrinin geniş meydanlarında keçi derisi tabaklanıyor ve tabaklanan keçi derilerinden istenilen eşyalar üretiliyordu. Tarımsal faaliyetlerde işgücünden yararlanan öküzler ise kayıtlara yansıyan diğer diğer bir hayvan cinsidir. İsmail kazası sakinlerinden Hüdakul, Dimitraske ismindeki gayrimüslimin öküzünü gasp ederek dokuz esedi kuruşa satar. Dimitraske bunun üzerine Hüdakul isimli şahıstan davacı olur ve hayvanının değerini mahkemede talep eder.⁵⁰

Miras ve Alacak-Verecek İlişkileri

Osmanlı miras hukukunda ölen kişilerin geride bıraktığı mallar için "muhallefat" terimi kullanılırdı. Sözlükte "geride kalanlar; geriye bırakılanlar" manasını taşımaktadır. Bununla birlikte sicillerde aynı manada "tereke"ve "metrukât" kavramları da geçmektedir. Osmanlı hukuk sistemine göre, ölen kişilerin geride bıraktıkları eşya ve mallarının tespit ve paylaşımı kadıların görevleri arasında yer alır.⁵¹ Kaydedilen bu listelerde yerel halkın maddi kullanım değeri yüksek servet değeri taşıyan mallarının yanında basit gündelik yaşamda kullanılan eşyaları da bulunurdu. Kara Koy'da vefat eden Ömer'in terekesinde bulunan en değerli mal, otuz altı esedi kuruş değerindeki üç cins atıdır. Keten, aba, ibrişim (ipek iplik), helali (yarım ipekli kumaş), sicim, ayakkabı, gömlek, kuşak gibi dokuma ve kişisel giyim eşyalarının yanında fiyatı ve miktarı belirtilmemekle birlikte tütün gibi keyif verici bir bitki de kayıtlıdır. Bölgeye özgü özellikle soğuk havalarda başa takmak için kullanılan kalpak ve mutfak malzemesi olarak kullanılan kazan dikkat çeken diğer eşyalar arasındadır.⁵²

⁴⁸ V. D. Simirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, s. 118.

⁴⁹ Baron De Tott, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, s. 164.

⁵⁰ KŞS, 29, vr. 127-9.

⁵¹ Tahsin Özcan, "Muhallefât", *DİA*, C. XXX, İstanbul, 2005, s. 406.

⁵² KŞS, 29, vr. 105-3.

Miras kalan malların liste ve fiyatlarının yanında ailesi ve çocukları varsa kimlere ne verileceği de yazılırdı. Ancak Ömer'in toplamda otuz altı esedikuruş vebeş para nakdi mahkeme tarafından Bay Bolat isimli kişiye teslim edilir.⁵³ Bazı durumlarda terekenin paylaşımı çok da kolay olmamakta, mirasçılar mahkemede davacı ve davalı olarak karşı karşıya gelip haklarını talep edebilmekteydiler.⁵⁴ Seker isimi kişi miras konusundan benzer sorunları yaşamamak için Beşbaş'ta kaybolmuş olan kardeşi Yaşar ile bütün mallarının ortak olduğunu mahkemeye gelerek kaydettirir.⁵⁵

İsmail kadısının çalışma alanına giren konulardan birisi de kişilerin birbirleriyle olan alacak verecek ilişkileriydi. Aslen Tebrizli olup İsmail kazasında misafir olarak kalan Haffaf Molla, Bay Akay'ın kendisine olan borcunun bir kısmını almak için ÖmerBeşe'yi mahkemede vekil olarak kaydettirir.⁵⁶ Haffaf⁵⁷ unvanından dolayı kendisinin tüccar olduğu tahmin edilen Molla Mehmet, bir süre sonra tekrar mahkemede görünür. Bu defa bizzat kendisi gelmiştir. Bay Akay'dan bütün borcunu tahsil ettiğini kaydettirir.⁵⁸ Canlı bir ticaret hayatı olduğu anlaşılan İsmail Geçidi'nde alacaklıların borçlarını talep etmek⁵⁹ veya borçlarını kaydettirmek için⁶⁰ sık sık kadıyı noter ve arabulucu konumunda kullanırlardı.

Vergi ve Para Birimleri

İsmail kazası, uluslararası ticaret hacmi ve pazar ağı geniş bir bölge olduğu için sicillerde çeşitli para birimleri karşımıza çıkmıştır. Bunlar; akçe, kırmızı altın, sarı altın, para, kuruş, esedi kuruş, rub (çeyrek) ve zolota'dır. Kayıtlarda en çok adı geçen para birimi esedi kuruştur. İlk dönemlerde Osmanlı kuruşunun ağırlığı ve kur değeri Hollanda talerine yakın olduğu için esedi (aslanlı) kuruş adıyla anılıyordu. Ancak bu

⁵³ KŞS, 29, vr. 105-4.

⁵⁴ KŞS, 29, vr. 134-4.

⁵⁵ KŞS, 29, vr. 103-6.

⁵⁶ KŞS, 29, vr. 127-13.

⁵⁷ Haffaf: ayakkabı ve terlik benzeri eşyaları satan kişilere verilen isim; Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, TDK Yayınları, Ankara, 2015, s. 418.

⁵⁸ KŞS, 29, vr. 125-6.

⁵⁹ KŞS, 29, vr. 124-13.

⁶⁰ KŞS, 29, vr. 116-6.

durum literatürde karışıklığa yol açtığı için daha sonraları terkedildi.⁶¹ 17. yüzyılda Hollandalı tüccarlar tarafından Osmanlı piyasalarına getirilen Polonya zolotasının (gümüş) 1691'de akçe cinsinden kur değeri 88-107 arasındadır. Zolota, 17. yüzyılın sonlarında yüzde 60 gümüş içermekteydi.⁶² İsmail Geçidi'nden Bubek'in çalınan atı için mahkemeye geldiğinde atının Sarata kazasına bağlı Tatar Pınarı köyünde bir başkasına yirmi altı esedi bir zolotaya satılmış olduğunu öğrenir.⁶³ Yine borç ilişkilerinde ve günlük yaşamda zolota kullanılırdı.⁶⁴

1689-1693 yılları arasında İsmail'den alınan vergilere dair öşür dışında herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Ancak İsmail, 1724-1741 tarihleri arasında kendisine yakın kazalar Akkirman ve Kili ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Özi Eyaleti'nin Silistre sancağına bağlıdır. Bu tarihler arasında İsmail kazasından alınan *imdâd-ı hazeriyye*⁶⁵ vergisinin miktarı 200 kuruştur.⁶⁶

1692 yılında Kırım'ın Nehr-i Kabartı kazasından Mehmet Mirza'nın mahkemeye taşıdığı davanın İsmail kazasından toplanacak *aşar (öşür)*⁶⁷ vergisi ile ilgilidir.⁶⁸ Vergiyi toplayan mütevellî Ahmed Aga Yalı Ağası⁶⁹ olduğu için öşürün toplanma görevini Hacı Ali aracılığıyla Mehmet

⁶¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para'nın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 175.

⁶² Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para'nın Tarihi*, s. 152.

⁶³ KŞS, 29, vr. 133-11.

⁶⁴ KŞS, 29, vr. 126-6.

⁶⁵ 18. yüzyılın ilk çeyreğine doğru eyalet ve sancak yöneticilerinin sefer ve asayiş görevleri ile ilgili yaptıkları masraflara karşılık kendilerine savaş zamanlarında imdâd-ı seferiyye, huzur zamanlarında ise imdâd-ı hazeriyye adı altında bir miktar para verilmesi kararlaştırılmıştır; Orhan Kılıç, "Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi/Silistre (İdari Taksimat Ve Yönetim)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2017; (23), s. 39.

⁶⁶ Orhan Kılıç, "Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi/Silistre (İdari Taksimat Ve Yönetim)", s. 41.

⁶⁷ Osmanlı Devleti'nde toprak ürünlerinden alınan onda bir oranındaki vergi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", *DİA*, C. 34, İstanbul, 2007, ss. 100-104.

⁶⁸ KŞS, 29, vr. 34-8.

⁶⁹ Yalı Ağası'nın yetki alanı ve Karadeniz Yalıları için bkz. Öztürk, Yücel, "Logistic sand Diplomatic Pillars of Eastern European Turkish Geopolitical System: Case of Kamanıçe Expeditions (1680-1681)", *Problems of History of Central and Eastern Europe, Collection Of Scientific Papers, In Honour of Professor L.A. Kovelanko*, Issue 6, Kamianets-Podilsky, ss. 191-206.

Mirza'ya verir. Vergi toplanırken araçlar da artmış olduğu için ortaya çıkan usulsüzlük mahkemeye taşınır.

Başlangıçta Akkirman sancağı olarak Rumeli Beylerbeyliğine XVI. yüzyılın sonlarında Özi eyaletine bağlanan Bucak'ın⁷⁰ 17. yüzyıldaki durumunu değerlendiren Evliya Çelebi, İsmail Kalesi çevresinde bulunan Tatar köylerinin Bucak Tatar vilâyetinden sayıldığı için İsmail şehri mütevellisinin hâkimiyetine girmediklerini ve Özi'ye bağlı olduklarını bildirir. Akkirman'da hem Osmanlı padişahları hem de Kırım Hanları cami ve okullar yaptırmıştı.⁷¹ Bölge idari olarak hala Osmanlı Devleti'ne bağlı olsa da her açıdan Kırım Hanlığının etkisi devam etmektedir. Kayıtta adı geçen yalı ağası Ahmet Ağa ve İsmail'den toplanacak vergi için tutulan müteveli Mehmet Mirza'nın Osmanlı adına memur edilen Kırımlılar olduğu anlaşılmaktadır.

Kölelik

Kabile toplumlarının göçebe yaşam tarzlarını terk edip yerleşik hayata geçmesi ve toprağı işlemeyi öğrenmesiyle başlayan kölelik 17. yüzyılda hala günlük hayatın doğal bir parçasıydı. Evlerin yanı sıra madenlerde, askeri ve ticari faaliyetlerde köle emeğinden fayda sağlanırdı.⁷²

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethinden önce ve Kırım Hanlığı'nın Karadeniz'de ortaya çıkmasından önce de Karadeniz sahilleri önemli bir köle kaynağı idi. Çok eski çağlardan beri burada esir ticareti olduğu bilinmektedir.⁷³ Kırım, Karadeniz limanları ve Anadolu arasında yapılan köle ticareti oldukça önemliydi. 16. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu içinde artan köle ticareti, Batı'ya yapılan çapul ve yağma akınlarının artmasına neden oldu. Bu akınlarda sert direnişlerle karşılaşan Osmanlı

⁷⁰ Kemal Karpat, "Bucak", *DİA*, C. 6, Yıl:1992, s. 342.

⁷¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 5. Kitap, C. 2, İstanbul, 2011, s. 156.

⁷² Osmanlıda köle emeğinin askeri, zanaat, sanayi, tarım ve ev hizmetleri gibi çeşitli istihdam alanları hakkında ayrıntılı açıklamalar getiren bir çalışma için bkz. Yücel Öztürk, "Osmanlı İmparatorluğunda Köle Emeğinin Rolü ve Hacmi", *Osmanlı Devleti'nde Kölelik- Ticaret, Esaret, Yaşam*, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Tezkire Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 31-56.

⁷³ Alan W. Fisher, *Kırım Tatarları*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 46.

akıncıları zaman zaman başarısızlığa uğrarlardı. Bu başarısızlıkların bir sonucu olarak, Osmanlı köle temini işinde Kırım Hanlığı etkin olmaya başladı. Kırım Tatar akıncıları, Rusya, Lehistan ve Çerkezistan'a akınlar düzenleyerek, Kırım ekonomisinde köle ticaretinin zirve noktasına ulaşmasına önayak oldular. Kırım ve çevresinde kurulan esir pazarlarında, çok sayıda köle satın alınmayı beklemekteydi.⁷⁴

Kırım dışında, bozkır göçebeleri Nogaylar da köle ticaretine bağımlıydı. Tutsaklarını karargâhlarına kadar gelen tüccarlara toptan satarlardı. Kölelerin çoğu Osmanlı pazarına satılmaktaydı.⁷⁵ Canlı bir ticaret ağına sahip olan İsmail şehrinde de bu esir pazarlarının varlığı bilinmektedir. Kırım Türkleri ile Osmanlılar arasında ticaret deposu konumundaki İsmail limanında beş yüz parça gemi bulunurdu. Evliya Çelebi, İsmail şehrinin esir pazarında satışı yapılan sayısız '*beyaz cariye ve köleler*' den bahseder.⁷⁶ Karadeniz'in bütün limanlarından İstanbul'a köle getirilirdi. İsmail'in de içinde bulunduğu, Kefe'den Varna'ya kadar uzanan Akkirman gümrük bölgesi, Karadeniz kıyılarını kapsayan işlek gümrüklerden biriydi.⁷⁷ Ancak son yapılan araştırmalar, özellikle Kuzey bölgelerinden Osmanlı'ya yüksek sayıda köle getirildiği algısını çürütmektedir. Kefe Akçelerinin Osmanî Akçeye oranlarının ve Anadolu'ya Kuzey bölgelerinden ve Afrika'dan getirilen köle miktarlarının karşılaştırılması yoluyla yapılan hesaplamalar sonucunda Osmanlı'da köle sayısının milyonlara ulaştığına dair Halil İnalçık ve onun verdiği rakamları takip eden araştırmacıların genel kabulünün doğru olmadığı tespit edilmiştir. Mevcut tahminlerin en az dört kat daha abartılı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.⁷⁸

⁷⁴ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi, C. 1, İstanbul 2000, s. 342; Kırım ve çevresinde yaygın olan köle ticaretini iklim değişiklikleri ve kıtlıklar açısından irdeleyen bir çalışma için bkz. Sema Aktaş Sarı, "Use of Environmental History Approach in Crimean Khanate Studies: The Results of ClimateChange in Crimea in theLittlelce Age: Famine, Migration and Slavery", *CIEES 2018- Concepts, Sources and Methodology in Eastern European Studies*, ed. Yücel Öztürk, Nuri Kavak, Eskişehir, 2018. ss. 577-602.

⁷⁵ Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emegi", *Doğu-Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016, s. 137.

⁷⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 5, Kitap: 2, s. 154.

⁷⁷ Zübeyde Güneş Yağcı, "İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606- 1607)", *History Studies Volume 3/2*, 2011, s. 375.

⁷⁸ Yücel Öztürk, "Osmanlı İmparatorluğunda Köle Emegi'nin Rolü ve Hacmi", ss. 31-56.

Özel hukukta bir kölenin statüsü, bir eşya ile eşdeğerdir. Köleler alınıp satılabilir, miras bırakılabilir. ⁷⁹ Bir servet değerinde olabilen kölelerin kıymeti, fiziksel özellikleri, gücü ve yaşına göre değişkenlik göstermekteydi. Bir cariye'nin değerini belirleyen en önemli unsur; genç ve güzel olması, fiziki kusurunun bulunmamasıdır. ⁸⁰ Kıpçak köyünden Gazi, satın almış olduğu esirin derisinde hastalık olduğunu iddia ederek mahkemeye başvurur. ⁸¹ Bu tarz durumlarda köleler için kusurları kastedilerek “ayıplı mal” kavramı kullanılmaktadır. Ancak satıcılar, Gazi'ye köleyi alırken kızamık hastalığı olduğunu söylediklerini, kendisinin durumu bilerek aldığını iddia ederler. Bazı durumlarda kölelerin evlilik anlaşmalarında mehir bedeli olarak verildiği de görülür. Mariya isimli cariye böyle bir anlaşmada kırk esedi kuruş karşılığında verilir. ⁸²

Kayıtlarda “Cariye, dogma, kazak, çora, esir” ⁸³ olarak adlandırılan ve daha çok tereke kayıtlarında ismi geçen köleler her zaman satın alma yoluyla elde edilmezdi. Emir Ali köyünden Ali Halife ve Elaman'nın ortak sahipleri olduğu köle mahkemede ifade edildiği gibi ganimet malıdır. ⁸⁴ 17. yüzyıl sonlarında gittikleri bir akın veya savaştan elde etmiş olmalı. Ancak ortaklardan birisi köleyi izinsiz sattığı için konu kadiya kadar taşınır. Canlı mal olarak görülen köleler aynı zamanda miras olarak da bırakılabilir. Vefat eden Bayram Ali'nin terekesinde ⁸⁵ bulunan ve fiyatları yazmayan Kutlu ismindeki *cariye* ve Surebgeldi isimli *dogma*, Bayram Ali'nin kardeşi Bayram Bike ve diğer mirasçılar

⁷⁹ Mehmet Âkif Aydın - Muhammed Hamîdullah, ‘Köle’, *DiA*, C. 26, İstanbul, 2002, s. 246.

⁸⁰ Ahmet Nezihi Turan, ‘Bahçesaray Köleleri’, *Bilig*, S.49, 2009, s. 246; Fırat Yaşa, “Kırım Hanlığı'nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13/3, 2014, s. 667.

⁸¹ KŞS, 29, vr. 103-4.

⁸² KŞS, 29, vr. 88-7.

⁸³ Kırım'daki köle türleri ve farklı isimlendirmeler için bkz. Fırat Yaşa, “Kırım Hanlığı'nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları”, s. 659.

⁸⁴ KŞS, 29, vr. 104-6; Ayrıca bkz. Şahin Kılıç, “Kırım Hanlığı'nda Köle Kaynak Noktaları, İstihdam Alanları ve Köle Azat Etme Yöntemleri”, *Journal of International Eastern European Studies*, Vol.1, No.2, 2019, ss. 293-314.

⁸⁵ KŞS, 29, vr. 133-1.

arasında sorun oluşturur ancak mirasın paylaşım sorunu mahkemede çözüme kavuşturulur.⁸⁶

Sonuç

Çalışmada, 1689-1693 yılları arasında doğrudan İsmail kazası ve köyleriyle ilgili mahkemeye yansıyan konular temel alınarak şehrin sosyal ve ekonomik yapısına dair değerlendirmeler yapıldı. Kayıtlara konu olan köylerin etnik kökenlerine bakıldığında bazılarının Kuman-Kıpçak bakiyesi Türkler olmakla birlikte çoğunluğunun Moğollardan gelen kabile isimlerini taşıdıkları görüldü. Kırım'ın belkemiğini oluşturan kabile aristokrasisine dayalı anlayışın, varlığını İsmail'de de sürdürdüğü tespit edildi.

Aile yaşamı içinde, çocukların vesayeti, kadınların nafaka ve boşanma hakkı gibi medeni hukuka dayalı haklar, mahkeme konuları arasındadır. Savaşa ve akınlara giden erkeklerin uzun süre evinden ayrı kalması, hayatını kaybetmesi veya geri dönmemesi sonucu eşlerin ayrıldığı, kadınların geçimini devam ettirebilmek için yeni bir aile kurma çabaları mahkeme kayıtlarına yansımıştır.

Tatar ve Nogayların daha çok hayvancılıkla uğraştığı, özellikle atların maddi değerlerinin yüksek olduğu görülmektedir. At, mesafeleri kısaltan, ulaşımda ve savaşta kullanılan bir binek aracı olmanın yanı sıra servet değeri olarak da göze çarpar. İsmaililer sadece hayvancılıktan veya çıkılan akınlardan değil, aynı zamanda ticari faaliyetlerden de kazanç sağlardı. Şehrin uzak bölgelerle hem askeri hem ticari bağlarının varlığı, Lehlerin kullandığı zolata gibi yabancı para birimlerinden anlaşılmaktadır.

Kölelik olgusunun günlük hayatın bir parçası olduğu anlaşılma ile birlikte sicillerden İsmail'de bulunan yıllık köle sayısı gibi oranları bulmak mümkün değildir. Ayrıca sanıldığı gibi Kuzeyden Osmanlı Devleti'ne her yıl milyonlarca köle getirildiği tezi, son yapılan araştırma ve hesaplamalarla çürütülmüştür.

Araştırmada odaklanılan coğrafya, Osmanlı Devleti'nin sınır boylarında yer almasına rağmen Kırım Hanlığı ile siyasi, sosyal ve hukuki bağlarını devam ettirmiştir. Burada yaşayan insanların sürekli

⁸⁶ KŞS, 29, vr. 134-4.

bir mekânsal hareketliliği söz konusudur. İsmail şehrinin sosyal ve ekonomik açıdan içine kapalı bir toplum yapısına sahip olmadığı, aksine Kırım'ın yanı sıra Boğdan, Üsküp ve Tebriz gibi farklı coğrafyalarla iletişim içinde olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

1689-1693 Tarihli 29 Numaralı Kırım Kadı Sicili
1715-1728 Tarihli 48 Numaralı Kırım Kadı Sicili

Kitap ve Makaleler

Abacı, Nurcan, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Acar, İbrahim, "Tefrik", *DİA*, C. 40, İstanbul, 2011, ss. 277-279.

Aktaş Sarı, Sema, "Use of Environmental History Approach in Crimean Khanate Studies: The Results of Climate Change in Crimea in the Little Ice Age: Famine, Migration and Slavery", *CIEES 2018- Concepts, Sources and Methodology in Eastern European Studies*, ed. Yücel Öztürk, Nuri Kavak, Eskişehir, 2018. ss. 577-602

Aydın, Mehmet Âkif, Muhammed Hamîdullah, 'Köle', *DİA*, C. 26, İstanbul, 2002, ss. 246-248.

Başer, Alper, "Kırım Hanlığı Tarihinde Mangıt Kabilesi", *Doğu Avrupa'da Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, ed. Yücel Öztürk, İstanbul, 2015. ss. 75-98.

Başer, Alper, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2010.

Bıyık, Ömer, "Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)", Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

Çelebi, Evliya, *Seyahatname*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 7. Kitap, C. 2, İstanbul, 2011.

Çelebi, Evliya, *Seyahatname*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 5. Kitap, C. 2, İstanbul, 2011.

Decei, Aurel, "Bucak", *İA*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979, ss. 742-747.

Demir, Uğur, *Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Ekin, Ümit, “Rodosçuk Örneğinde XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mehr”, *Hidayet Yavuz Nuhoglu Armağanı*, Haz. İshak Keskin, M. Hanefi Kutluoğlu, S. Serap Kurbanoğlu, Pamuk Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Emecen, Feridun, “İsmail”, *DİA*, C. 23, 2001, ss. 82-84.

Emecen, Feridun, “Osmanlıların Vahşi Sınırları: XVI. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarından Evliya Çelebi’ye Akkırman-Bender-Özü Kesimi”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Yay. Cemal Kafadar, Gönül Tekin, C. 44, Harward, 2015, s. 215-229.

Ergenç, Özer “Osmanlı Şehrindeki Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul, 1984, ss. 69-78

Fisher, Alan W. , *Kırım Tatarları*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.

Gemil, Tahsin, “Yeni Belgelere Göre Halil Paşa Yurdu ve İki Saatlik Arazi”, *TTK Bildiriler IX*, 1988-II, ss. 1011-1020.

Güneş Yağcı, Zübeyde, “İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606- 1607)”, *History Studies*, Volume 3/2 2011, ss. 371-384.

Imber, Colin, “Kadınlar, Evlilik Ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-Fetâvâ’sında Mehir”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul, 2000, ss. 78-103.

Imber, Colin, “Zina in Ottoman Law,” *Turcica III: Contributions à l’histoireéconomique et sociale de l’Empire Ottoman*, 1983, ss. 59-92.

İnalçık, Halil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Köle Emeği”, *Doğu-Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016, ss.117-144.

İnalçık, Halil, “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu”, *Bellekten*, C. LX, S. 227 (Nisan), TTK Basımevi, Ankara, 1996, ss. 165-190.

İnalçık, Halil, “Kırım Hanlığı’nın Osmanlı Tabiliğine Girişi ve Ahidname Meselesi”, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)*, Seçme Eserler XI, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 49-80.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, C. 1, İstanbul, 2000.

Kafalı, Mustafa, “Cuci Ulusu’ndaki İl ve Kabilelerin Siyasi Roller ve Ehemmiyetleri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.2, Ekim 1971, ss. 99-110.

Kafalı, Mustafa, *Ötemiş Hacı’ya Göre Cuci Ulusu’nun Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2009.

Karpat, Kemal, “Bucak”, *DİA*, C. 6, 1992, ss. 341-343.

Kavak, Nuri, “Kırım Hanlığı Şer’iyye Sicilleri ve Muhtevası Üzerine”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, Isparta, 2008, ss. 13-28.

Kavak, Nuri, *Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığı'nda Bir yerleşme Örneği*, On-Mat Öner Matbaacılık, Bursa, 2014.

Kılıç, Orhan, "Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi/Silistre (İdari Taksimat Ve Yönetim)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2017; (23): ss 29-82.

Kılıç, Şahin "Kırım Hanlığı'nda Köle Kaynak Noktaları, İstihdam Alanları ve Köle Azat Etme Yöntemleri", *Journal of International Eastern European Studies (JIEES)*, Vol.1, No.2, 2019, ss. 293-314.

Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.

Özcan, Tahsin, "Muhallefât", *DİA*, C. XXX, İstanbul, 2005, ss. 406-407.

Özdem, Zeynep, *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat (17. Yüzyıl Sonlarından 18. Yüzyıl Ortalarına Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara, 2010.

Öztürk, Yücel, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2004.

Öztürk, Yücel "Osmanlı İmparatorluğunda Köle Emegi'nin Rolü ve Hacmi", *Osmanlı Devleti'nde Kölelik-Ticaret, Esaret, Yaşam*, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Tezkire Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 31-56.

Öztürk, Yücel, "Logistics and Diplomatic Pillars of Eastern European Turkish Geopolitical System: Case of Kamanıçe Expeditions (1680-1681)", *Problems of History of Central and Eastern Europe*, Collection Of Scientific Papers, In Honour of Professor L.A. Kovelanko, Issue 6, Kamianets-Podilsky, 2017, ss. 191-206.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para'nın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

Simirnov, Vasiliy. D., "Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı", çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2016.

Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Haz. Paşa Yavuzarslan, TDK Yayınları, Ankara, 2015.

Tabakoğlu, Ahmet, "Öşür", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 100-104.

Tavernier, Jean-Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan, ed. Stefanos Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Tott, Baron De, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, İstanbul, 1970.

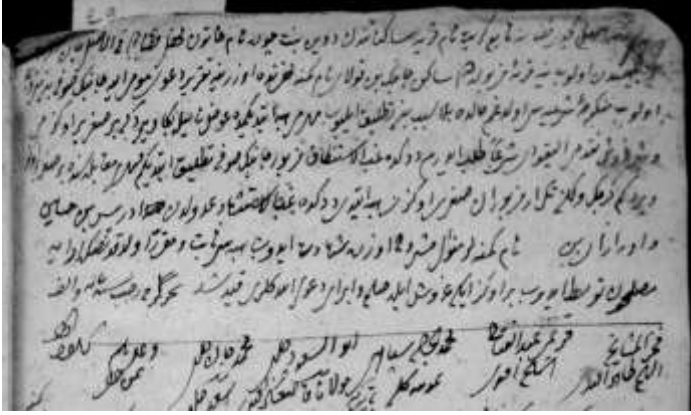
Turan, Ahmet Nezihi, 'Bahçesaray Köleleri', *Bilig*, S.49, 2009, ss. 241-254.

Yaşa, Fırat, *Bahçesaray (1650-1675)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2017.

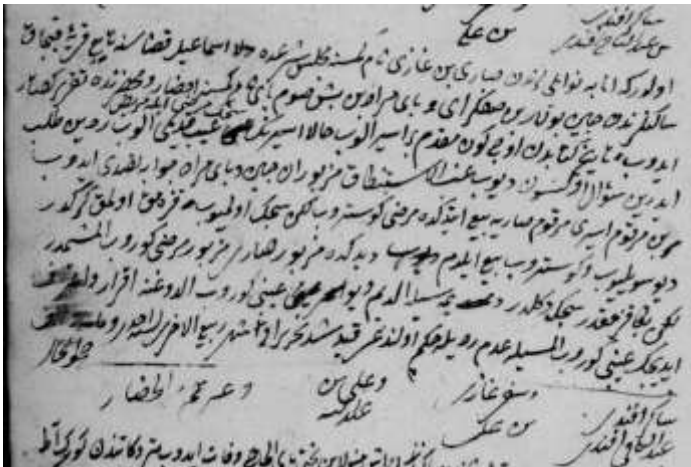
Yaşa, Fırat, "Hanlığı'nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13/3, 2014, ss. 657-669.

Ekler:**29 Numaralı Kırım Kadı Sicili'nden örnekler.**

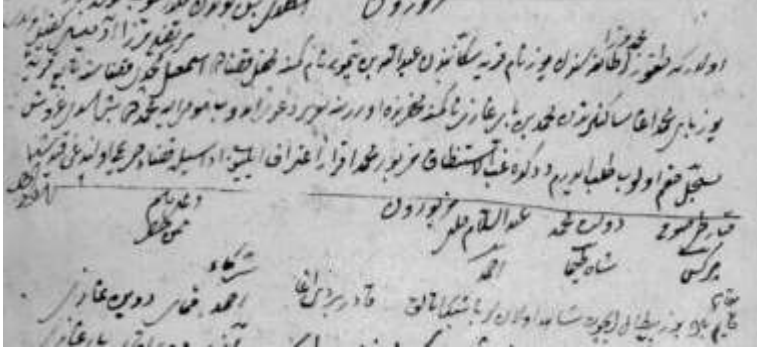
1. İsmail Geçidi kazasına bağlı Kereyit köyünden Çora kızı Devî'nin, kendisini sebepsiz yere boşayan Canbek Sûfî'nin el koyduğu hayvanları ve nakit parasını mahkeme yoluyla talep ettiğinin beyanıdır. (KŞS, 29, vr. 132-1.)

2. Anapa Nogaylarından Gazi oğlu Sarı, İsmail kazası Kıpçak köyünden Çin Bolar ve Bay Murat isimli kişilerle yaptığı köle satışının geçersiz olduğunu beyan eder. (KŞS, 29, vr. 103-4.)

3. Dokuzlar Mehmet Mirza topluluğundan Timur oğlu Abdullah, İsmail kazasına bağlı Yüz Bay Mehmet Ağa köyünden Bay Gazi oğlu Mehmet'in kendisine olan borcunu talep ettiğini beyan eder. (KŞS, 29, vr. 124-13.)

4. Akkirman kazasından Otay'ın, İsmail Geçidine bağlı Kara Suvat köyünden Hüseyin Oğlu Askar'ı atını öldürdüğü için dava ettiğinin beyanıdır. (KŞS, 29, vr. 109-5.)

